

Велики рат 1914-1918

кроз протоколе умрлих цркава крагујевачких

(Храма Сошествија Св. Духа и Храма Успења Пресвете Богородице)

Апстракт :

Вођење црквених протокола-матичних књига (рођених, венчаних и умрлих) у Србији је званично успостављено у време прве владавине кнеза Милоша Обреновића 1837. године.¹

У евиденцију умрлих Храма Сошествија Светог Духа у Крагујевцу (у народу позната као Милошева или Стара Црква), поред житеља самог града уписивани су и парохијани Маршића, Белошевца, Букуровца, Јабучја, Трмбаса, Теферича и Ждраљице. Храм Успења Пресвете Богородице (у народу познат као Нова или Саборна Црква) почео је са радом крајем 1884. године, тј. први уписи у протокол су из децембра месеца 1884. године. У Нову Цркву су поред варошана уписивани парохијани насеља Јовановац, Петровац, Десимировац, Опорница и Маинић.

Поред тога уписивана су и лица преминула у Окружној болници и другим болничким одељењима (као што су привремене пољске болнице, карантини у периоду епидемија или ратних околности) а који нису потицали из наведених насеља. Књиге умрлих Старе Цркве за период 1850-1931. године, као и Нове Цркве за период 1884-1932. године; сачуване су као део културне баштине Србије тј. непроцењиво културно историјско наслеђе сачувано у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу.

Осим што заокружују живот појединца, записи умрлих указују на суштину постојања целокупног народа.² Оне су живи сведок догађаја, времена и људи, како у мирнодопским, тако и у несвакидашњим, специфичним и ратним околностима.

Овај рад је искључиво базиран на подацима које су протоколи сачували о ратном периоду 1914-1918. године у Крагујевцу. Циљ је да поред пуке статистике, укупног броја преминулих у одређеној години, идентификујемо и друге, на овај или онај начин, упокојене (страдалих у директној борби, од рана, болести или изнемоглости) војне обвезнике-редове, војнике, подофицире, официре; али и оне на чију смрт су директно утицале ратне прилике, а који су уписани у Матичне књиге умрлих Старе и Нове цркве у Крагујевцу.

¹ Д.Обрадовић, *Архивска Грађа као извор за Историју Шумадиј, О значају матичне књиге цркве у Јарушицама за историју XIX века*, Крагујевац 2003, 46

² Радојко Николић, *Умирања животу једнака*, Чачак 1988, 7

Протоколи приказују (доносе) само делић целокупног страдања и голготе кроз коју је прошла читава Србија и њен народ без изузетка током ратних година.

Кроз њих можемо сагледати хронологију и развој догађаја од првих маневара, у историји незапамћених војничких подвига и победа до такође незапамћеног страдања и жртвовања српског народа, од Цера и Дрине, преко албанских гудура и врлети до Ветерника, Солуна и Бизерте. Они говоре о догађајима у Крагујевцу пре и током успостављања окупаторске управе, о повлачењу и повратку српске војске у отаџбину, и свим другим неприликама које су задесиле становништво од епидемије тифуса до шпанске грознице на крају рата. У рад су уношени искључиво уписи из црквених књига под редним бројевима, у потпуности у оригиналном препису.³

Велики рат

Први светски рат је трајао од 1914. до 1918. године. У њему су учешће имале скоро све светске силе, груписане у два сукобљена савеза:

1) Тројне Антанте- Русија, Француска, Велика Британија; као и Србија, Белгија, Италија, САД, Јапан, Румунија, Црна Гора, Грчка и Португалија.

2) Централних Сила: Аустро-Угарска, Немачка, Отоманска царевина и Бугарска.⁴

Преко 60 милиона људи у Европи било је мобилисано у један од највећих ратова у историји.⁵

28. јула 1914. Аустро-Угарска је објавила рат Србији. Изговор за то био је Сарајевски атентат, иако праве разлоге треба тражити у вишедеценијској, сложеној војно-политичкој ситуацији, ривалитетима, аспирацијама, интересима, незадовољствима и геополитичким циљевима великих сила. Аустро-Угарска објављује рат Србији покренувши војну машинерију, након чега је уследио низ објава међу супротстављеним савезима. До краја августа 1914. године већи део Европе се нашао у рату.⁶

Крагујевац је на почетку првог сукоба светских размера, по други пут попримио функцију престонице (и то ратне). Од 26. јула 1914. године, где је Врховна команда 28. јула примила телеграм о објави рата од стране Аустро-Угарске, у њему су биле лоциране српска Влада и њена Врховна команда са Војводом Радомиром Путником на челу, део краљевског двора и његов представник, регент Александар Карађорђевић. Краљевина Србија која се нашао у вртлогу рата без могућности избора, вођена је из Крагујевца.

³ Уписи из протокола су пренети у оригиналу, једина корекција текста је вршена код скраћеница (че- чета, баталјон, п – пук, свш- свештеник, земљ – земљорадник) које су се у књигама налазиле у скраћеном облику, у рад су унете у целисти ради саме прегледности садржаја, а да смисао и оригиналност уписа није измењена.

⁴ Војна Енциклопедија

⁵ Исто

⁶ Милорад В. Петровић, *Трновит пут Србије 1914-1918, Из велике Историје Мале Србије*, Београд 1974, 13, 14.

Крагујевац је у овим драматичним месецима настојао да у свему одговори обавезама које је развој догађаја стављао на дневни ред. Ту су донете значајне одлуке од стране Владе и Врховне команде за даљи отпор и борбу коју је Србија имала да пружи далеко надмоћнијем непријатељу.⁷

Прву ратну годину обележиле су три Аустро-Угарске офанзиве на Србију и невероватни успеси и победе српске војске, невелике бројем, али јединствене, добро организоване, са богатим ратним искуством из тек минулих Балканских ратова.⁸ Прва инвазија је отпочела 2. августа 1914. године, Аустро-Угарска војска је прешла Дрину и преко северозападне Србије кренула на Београд. У бици на Церу од 12. до 24. августа била је тешко поражена. Српска победа над бројно надмоћнијим непријатељем је уједно и прва савезничка победа у Првом светском рату, из ње је генерал Степа Степановић изашао са звањем Војводе.⁹

Друга Аустро-Угарска офанзива, заустављена је у дринским рововима на падинама Гучева и на Мачковом Камену.¹⁰

Колубарска битка од 3. до 9. децембра 1914. године, не само да је зауставила трећу непријатељску офанзиву, већ је у потпуности поразила Аустро-Угарску балканску војску и ослободила Србију од непријатеља. Генерал Живојин Мишић који је командовао I армијом на колубарском фронту награђен је војводским звањем.¹¹

Иако са врло оскудним средствима, осетним недостатцима у опреми, оружју, санитету, инжињерији; српска војска, вешто вођена и свесна чињенице да брани кућни праг и право на постојање, надљудским напорима померала је границе ратне доктрине, страховитим прегнућем и жртвом уписивала своје име у странице историје за вечност. Велике победе Србија је скупо плаћала, преко 150 000 војника избачених из строја, спаљена и порушена земља, реке избеглица и небројене цивилне жртве ратних разарања и Аустро-Угарских злочина.¹²

⁷ Милан Вујичић, *За спас Отаџбине 1912 – 1920*, Крагујевац 1999, 34.

⁸ Милорад В. Петровић, нд, 14.

⁹ Саво Скоко, Петар Опачић, *Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876 – 1918*, Београд 1973, 349/358.

¹⁰ Војвода Живојин Мишић, *Моје Успомене*, Београд 1969, 316.

¹¹ Исто, 335, 336, 337.

¹² Саво Скоко, Петар Опачић, нд 466, 467.

Записи из Протокола Умрлих

1914. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква

446 уписа, 19 уписа учесника балканских ратова: 1 упис из 1912. године и 13 уписа из 1913. године .

Рб. 47, **Светислав Вујадиновић** из Десимировца , погинуо код Призрена 25. новембра 1912. године .

Рб. 33, **Бранислав Милошевић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26-27 I 1913. године. Заведен на основу акта крагујевачког XI пука окружне команде од 27. I 1914. године бр. 9274 (сви уписи на основу овог акта).

Рб. 34, **Радован П. Миладиновић** из Јовановца, погинуо 26-27 I 1913.

Рб. 35, **Живко Аксентијевић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26-27 I 1913.

Рб. 36, **Борисав Јовице Милошевић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26 – 27 I 1913.

Рб. 37, **Живота Жив. Радовановића** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26 – 27 I 1913.

Рб. 38, **Славко М. Милутиновић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26 – 27 I 1913.

Рб. 39, **Светозар Јов. Николић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26-27 I 1913.

Рб. 40, **Миљко М. Гавриловић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26-27 I 1913.

Рб.41, **Живан Милошевић** из Јовановца, погинуо на Брдици, 26-27 I 1913.

Рб. 42, **Миј Свет. Јанићијевић** из Јовановца погинуо код Криве Паланке, августа месеца 1913. године заведен на основу акта .

Рб. 43, **Живан Нешић** из Јовановца. погинуо на коти, 19. јуна 1913.

Рб. 44, **Аксентије Мијаиловић** из Десимировца, погинуо на Брдици, 27 I 1913.

Рб. 45, **Милосав Радовановић** из Десимировца, погинуо на Брдици, 27 I 1913.

Рб. 46, **Велимир Михајловић** из Десимировца, погинуо на Подујеву, 6. октобра 1913. године .

Рб. 48, **Драгомир Трајковић** из Десимировца, погинуо на коти, 18. јуна 1913.

Рб. 49, **Крста Мијајловић** из Десимировца, погинуо на коти 550, 18. јуна 1913.

Рб.50, **Живота Миљковић** из Петровца, погинуо на коти 550, 18. Јуна 1913.

Рб. 51, **Бранислав Радовић** погинуо на коти 550, 18 јуна 1913. године .

Највећи број уписаних војника и официра погинулих у Балканским ратовима су учесници битке на Брдици .

Брдица, брдо у Албанији, у мочварној низији 4 км јужно од Скадра. Утврђени положај у спољашњој зони скадарске тврђаве.

Битка на Брдици одиграла се 26 / 27 јануара (по старом календару) 1913.године између Краљевине Србије и Отоманског царства у току I Балканског рата. Српска војска је учествовала да би помогла напад црногорске војске на Бардањолт у оквиру Скадарске кампање. Два дана су вођене тешке борбе али положај није заузет, српска војска је претрпела пораз, а губици су били огромни, око 1700 мртвих, рањених и несталих, па су даљи напади обустављени до доласка појачања.¹³ Командант Приморских трупа и командант Дринске дивизије II позива били су смењени због овог тешког неуспеха. До поновног напада није дошло због притисака Аустро-Угарске и других великих сила које су захтевале да српска и црногорска војска одустану од даље опсаде Скадра¹⁴.

Уписано је 15 учесника у Првом светском рату, страдалих на фронту или од рана задобијених у првим борбама током 1914. године .

Рб. 208, **Стојан Живановић** пешадијски потпоручник из Крагујевца, рођен у Баричу, ожењен у браку 5 година, контузован и рањен у српско-аустријском рату, умро у селу Владимирци 8. августа 1914, сахрањен на Гробљу крагујевачком 15. августа 1914. године, свештеник Радован Димитријевић обавио опело.

Рб. 210, **Тихомир Вујадиновић** из Опорнице стар 26 год, ожењен, погинуо у српско-аустријском рату 8. августа 1914, на Јадру, сахрањен 16. августа 1914. године у Десимировцу .

¹³ Мирослав Перишић, *Балкански ратови Фото запис Самсона Чернова*, Архив Србиј , Београд 2010 , 25,26.

¹⁴ Борисав Ратковић, Митар Ђуришић, Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у Балканским Ратовима 1912 -1913* Београд 1972, 136, 138.

Рб. 211, **Костадин П. Стојановић** из Петровца редов 1. Чете, 3. батаљонам XI пука, I позива, стар 26 година, у браку 6 година, умро у Церовачкој пољској болници 10. августа 1914. год. од задобијене ране на Јадру, сахрањен 17. Августа 1914. год. на Јовановачком гробљу.

Рб. 212, **Јакша Јовановић** из Јовановца, редов 2. Чете, 3. Батаљона, XI пука, I позива, 26 година стар, у браку 8 година, погинуо на Церу 6. августа 1914. Године сахрањен на Јовановачком гробљу 18. августа 1914. године.

Рб. 252, **Љубиша Лукић** пешадијски мајор из Крагујевца, 30 година стар, 6 год. у браку, рођен у Ћуприји, умро у Крагујевачкој окружној болници 19. септембра 1914. год, рана задобијена на бојном пољу, рањен у прса, одузетост ногу, сахрањен на Крагујевачком гробљу 20. септембра 1914. године .

Рб. 286, **Драгољуб М. Бабић** земљорадник из Десимировца, 28 година стар, у браку 8 год, погинуо на Табановцу у српско-аустријском рату 23. Септембра 1914. године, сахрањен у Десимировцу 19. октобра 1914. године.

Рб. 297, **Александар Петковић** из Крагујевца, резервни капетан II класе, 2. чете, 1. Батаљона, XI пука, I позива, ожењен, умро од задобијене ране на бојишту, 6. августа 1914. сахрањен у Жабарима, свештеник Манојло Крстић свештеник XI пешадијског пука I позива.

Рб. 298, **Вукашин Радуловић** из Крагујевца, пешадијски поручник XI пука I позива, 26 година стар, нежењен, рођен у Бијелом Пољу, погинуо 10. Августа 1914. године, сахрањен у потезу Шапца. Пребачен на Крагујевачко гробље, свш. Душан Васић свештеник XII пука I позива.

Рб. 371, **Божидар Лебановић** из Смедерева, добровољац, умро у Крагујевачкој окружној болници 10. децембра 1914. год, сахрањен на Крагујевачком гробљу 11. децембра 1914. године.

Рб. 372, **Петар Павловић** из Годачице, срез Гружански, округ Краг. Непозната чета, батаљон и пук, рањен у десну бутину, преминуо у Окружној болници крагујевачкој, 10. децембра 1914. године.

Рб. 374, **Сретен Богдановић** из Заграђе, Качански срез, Руднички округ, редов 1. чете, 1. батаљона, XIX пука, I позива, рањен у главу, преминуо у Окружној болници крагујевачкој 10. децембра 1914. године.

Рб. 382, **Живота Чабић-Мијаиловић** земљ. из Десимировца, војник 4. Чете, 2. Батаљона, XI пука, III позива, стар 48 година, ожењен, у браку 32 године, погинуо на Космају у српско-аустријском рату 26. новембра 1914, сахрањен 6. децембра 1914. године у Десимировцу.

Рб. 403, **Станисав Ј. Николић** из Јовановца, стар 32 године, ожењен, у браку 12 година, погинуо на положају Вранић код Београда 29. новембра 1914. године, сахрањен 20. децембра 1914. године у Јовановцу.

Рб. 404, **Живота Васиљевић** из Опорнице, 33 године стар, ожењен, погинуо на Петловом Брду, 1. децембра 1914. године, сахрањен на Маинићском гробљу 20. децембра 1914. године .

Рб. 428, **Светолик Димитријевић** из Крагујевца, обвезник 4 чете, 2 батаљона, XI пука, III позива, стрељан код Змајевца више села Кораћице, 21. новембра 1914. године, сахрањен 21. новембра 1914. године у Крагујевцу. Стрељан по пресуди Преког суда космајског одсека, опело одржао Војни свештеник XI пука, III позива, Животије Р. Стевановић парох лаповски .

Храм Сошествија Светог Духа – Стара Црква

400 уписа, 9 уписа учесника Балканских ратова : 1. упис из 1912. г. и 8 уписа из 1913. г.

Рб. 28, **Илија Миодраговић** свирач, војни обвезник из Крагујевца, погинуо 4. октобра 1912. године у рату против Турака. (Јаш. Конци ?)

Рб. 20, **Бранимир Ђорђевић** потпоручник из Крагујевца, погинуо на Брдици 27. јануара 1913. године, у рату с Турцима, ожењен пре две године, сахрањен у Крагујевцу, заведен по наредби XI пуковске окружне команде бр. 9274/914

Рб. 21, **Драгиша Антонијевић**, учитељ основне школе, резервни поручник XI пука, I позива из Крагујевца, погинуо на Брдици 27. Јануара 1913. године у рату против Турске.

Рб. 22, **Војислав Ћирић** поручник XI пука I позива, из Крагујевца погинуо на Брдици 27. јануара 1913. године у српско-турском рату, нежењен, сахрањен у Крагујевцу .

Рб. 23, **Милосав Димитријевић**, свирач из Крагујевца, војни обвезник, погинуо на Брдици 27. јануара 1913. год. у српско-турском рату, нежењен, сахрањен у Крагујевцу .

Рб. 24, **Петар Савић**, ковач, војни обвезник из Крагујевца, умро у Кривој Паланци 27. септембра 1913. године, сахрањен у Крагујевцу .

Рб. 25, **Милутин Милосављевић**, капетан војни из Крагујевца, погинуо на Дренку 18. јуна 1913. године, у рату против Бугара, 33 године стар, нежењен, рођен у Параћину, сахрањен на Крагујевачком гробљу. Заведен по наредби XI пуковске окружне команде бр. 9274 / 1914.

Рб. 26, **Милутин Димитријевић**, ковач, војни обвезник из Крагујевца, умро у Кривој Паланци 17. јула 1913. године .

Рб. 27, **Војислав Туфекчић**, мајор пешадијски из Крагујевца, погинуо на коти, 18. јула 1913. године, у рату против Бугара, сахрањен на Крагујевачком гробљу.

У протоколима Старе Цркве-Храма Сошествија Светог Духа за 1912.год. постоји један упис из балканског рата рб. 201, а у 1913. години 3 уписа, рб 73, 140 и 223. које наводим

Рб. 201, **Јован Ристић** капетан I класе, командир I чете, 3 батаљона, V прек. пука. Погинуо у селу Спас 1. децембра 1912. год. сахрањен на Палилулском гробљу, рођен у селу Валик (?) Округ пиротски, 43 године стар, ожењен, погинуо у српско- турском рату. Свештеник који је опело извршио, Стева Поповић, војни прота.

Рб. 73, **Душан Милојковић**, поднаредник III пољске болнице шумадијске дивизије I позива, из Крагујевца умро 4. априла 1913. год. (недостаје комплетан упис).

Рб. 140, **Бранислав Премовић** водник Митраљеског одељења шумадијске дивизије из Крагујевца, погинуо у српско-бугарском рату код Црвеног Града у Македонији 7. јула 1913. године, донет и сахрањен 12. јула 1913. Уписао га Младен Поповић, парох Врањске Цркве у протокол умрлих Саборне Цркве у Врању бр. 267 страна 169, потписао га Илија Влајић, парох крагујевачки .

Рб. 223, **Новак Илић**, редов артиљеријске покретне радионице I позива из Крушевца, умро од Колере у бараци колеричној у Становљанском Пољу у Крагујевцу 9. августа 1913. године, сахрањен на Војничком крагујевачком гробљу 18. септембра 1913, 28 година стар, ожењен.

8 уписаних учесника Првог светског рата,страдалих у 1914. години.

Рб. 263, **Сретен Милентијевић**, земљорадник из Белошевца, стар 28 година, ожењен, погинуо у рату са Аустријом 23. септембра 1914. године, пренет са положаја где је погинуо и сахрањен на Белошевачком гробљу 14.октобра 1914.

Рб. 281, **Драгутин Васић**, Циганин-свирач из Крагујевца, редов I чете 3 батаљона XI пешадијског пука II позива, умро од пушчане ране у десну ногу у Вардишту у Босни 25. октобра 1914. год, сахрањен на Варошком гробљу 26. октобра 1914. године, опевао га Тодор Прокић, војни протојереј, парох забојнички. Акт, извешће о смрти Драгутина налази се у актима 1914. свештеника Влајића под бр. 281

Рб. 343, **Петар Станојевић** из Белошевца, редов 1. чете, 2. Батаљона, XI пука, од ране 8. VIII 1914, Манојло С. Крстић свештеник XI пешадијског пука I позива "Карађорђе".

Рб. 344, **Драгољуб Јевтовић** из Букуровца, редов 4. чете, 4. батаљона, XI пука, од ране 16. IX 1914, сахрањен у Букуровцу, Душан М. Весић. Свештеник XII пешадијског пука I позива "Цар Лазар" .

Рб. 349, **Светислав Аранђеловић** из Ждраљице, редов 2. Чете, 3. Батаљона, XI пука, од ране, 22. IX 1914. сахрањен у Мајуру, Сокина механа, Михајло Јаковљевић свештеник .

Рб. 351, **Петар Станојевић** из Белошевца, редов 1. Чете, 3. Батаљона, XI пука, од ране, сахрањен у Церовцу (вероватно Јагодински округ) 8. VIII 1914. Михајло Јаковљевић, свештеник Шумадијске дивизије I позива .

Рб. 367, **Јездимир Глишовић** земљорадник из Ждраљице, стар 21 годину, погинуо у рату са Аустријом на Дивчибарама 10. новембра 1914. године, сахрањен 19. децембра 1914. године на Баљковачком гробљу, свештеник Илија Павловић .

Укупан број уписаних у протоколе умрлих Храма Успења Пресвете Богородице и Храма Сошествија Светог Духа за 1914. годину је 846, од тога је 23 учесника у Првом светском рату .

Иако је прву ратну годину завршила као победница, за Србију је 1915. година отпочела са огромним тешкоћама и проблемима. Исцрпљена, са великим људским губицима и разарањем појединих области, поред недостатака у снабдевању морала се суочити са још тежим изазовом, Епидемијом пегавог тифуса и новом знатно опаснијом непријатељском офанзивом предвођеној овога пута Немачком са маршалом Аугустом Мекензенем на челу, који се прославио у рату против Руса.¹⁵

¹⁵ Исидор Ђуковић *Рудничани и Таковци у Ослободилачким ратовима Србије 1912 – 1918* , Г.Милановац 2005 , 18

1915. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква: 602 уписа; Храм Сошествија Светог Духа-Стара Црква: 762 уписа (713 у протоколу, 49 уписа, на основу именованог регистра за 1915. годину, који су уписивани у привременом малом протоколу, који није сачуван).

Нова Црква

Уписано 4 погинулих војника у 1914. години, а донетих са фронта и уписаних у 1915. години .

Рб. 218, **Богдан Миловановић** из Десимировца, ожењен, погинуо на Мачковом Камену, сахрањен на Десимировачком гробљу, донет са положаја, свештеник Илија Павловић .

Рб. 219, **Милутин Г. Бабић**, земљорадник из Десимировца, ожењен, погинуо на Мачковом Камену 1914. године, сахрањен у Десимировцу 9. марта 1915. год. донесен са положаја, свештеник Илија Павловић.

Рб. 220, **Пантелија В. Ђекић**, земљорадник, ожењен, погинуо на Равном Брду 1914. год. сахрањен у Десимировцу 9. марта 1915. године, донесен са положаја, свештеник Илија Павловић .

Рб. 436, **Љубомир Павловић**, поднаредник 1. чете, 2. батаљона, XI пука, ожењен, у браку 7 година, рођен у Кушиљеву, становао у Крагујевцу, умро од ране у Мајуру у Сокиној кафани 18. септембра 1914. године, сахрањен 19. Септембра 1914. године, заведен по спису свештеника Шумадијске дивизије I позива од 10. X 1914. Михаила Јаковљевић.

Стара Црква

Уписано 3 погинулих војника у 1914. години, а донетих са фронта и уписаних у 1915. години .

Рб. 202, **Живан Милосављевић**, земљ. из Маршића, стар 26 година, ожењен, погинуо у рату са Аустријом на Мачковом Камену 6. септембра 1914. године, сахрањен у Маршићу 17. фебруара 1915. године

Рб. 363, **Милован Милојевић**, земљ. из Маршића, стар 26 година, ожењен, погинуо у рату са Аустријом у Табановцу 28. септембра 1914. године, по други пут сахрањен 20. марта 1915. године на Маршићанском гробљу .

Рб. 555, **Живојин Ј. Нешић**, пешадијски потпуковник, командант XII пука II позива Народне војске, стар 49 година, ожењен, погинуо на Маљену од зрна дум-дум у борби са Аустријанцима 10. новембра 1914. год. преподне, сахрањен најпре на Маљену, а доцније на Гробљу крагујевачком, пуковски свештеник Настас Ј. Радовић, преписао Мих. Јаковљевић парох крагујевачки, по извешћу команданта XII пука II позива бр. 11684 од 7/6 1915.

У току 1915. године Крагујевац је у два наврата био бомбардован из ваздуха, први пут у мају, а други пут у септембру (по старом календару).¹⁶ Главна мета непријатељских напада свакако је био Војно-технички завод¹⁷, али то није умањило страдање града и цивилног становништва о чему управо сведоче протоколи крагујевачких цркава.

¹⁶ Предраг Миладиновић, *Прво Обарање немачког аероплана, Шумадијски Анали*, Крагујевац 2010, 251

¹⁷ исто, 251

Нова црква

Уписано шесторо страдалих од бомби бачених из непријатељских авиона .

Рб. 371, **Александра кћи почившег Косте Милутиновић**, рођена у Вршцу, 42 године стара, преминула 27. маја 1915. године, повреда бомбом баченом са аустро-угарског аероплана, сахрањена на Крагујевачком гробљу 28. маја 1915. године, свештеник Радов. Димитријевић .

Рб. 372, **Живојин Микић**, машин-бравар из Крагујевца, стар 29 година, нежења, умро у Крагујевцу од повреда бомбе бачене са аустријских аероплана 27. маја 1915. године, сахрањен на Крагујевачком гробљу 28. маја 1915. год.

Рб. 379, **Милан Јовановић**, црквењак Нове цркве у Крагујевцу, стар 37 година нежењен, умро у Крагујевцу 31. маја 1915. године, повреда од бомбе бачене са аустријских аероплана, сахрањен на Варошком гробљу 1. јуна 1915. Године, рођен у селу Крушевица околина Краљева, свештеник Дм. Стевановић .

Рб. 510, **Мата С. Филиповић**, пензионер из Крагујевца, стар 83 године, погинуо 17.септембра 1915. године од бомбе бачене са аероплана, сахрањен на Гробљу крагујевачком 18. септембра 1915. године .

Рб. 513, **Младен Тановић**, бакалин из Крагујевца, стар 45 година, редов старац последње одбране, умро у Крагујевачкој првој резервној војној болници 20. септембра 1915. године, рањен у груди од бомбе са непријатељског аероплана, сахрањен на Крагујевачком гробљу 21. септембра 1915. године, рођен у Новој Вароши .

Рб. 518, **Благоје Спасић** трговац из Београда, стар 65 година, ожењен, умро у Крагујевачкој болници 17.септембра 1915. године, убијен бомбом из аероплана, сахрањен на Крагујевачком гробљу 18. септембра 1915. године, рођен у Шапцу .

Стара Црква

Уписано двоје страдалих од бомби из непријатељских авиона .

Рб. 668, **Јулијана-Јана, жена Косте Трифуновић**, зидара из Крагујевца, рођена у Церовцу, стара 55 година, погинула од бомбе са аустријских аероплана 17. септембра 1915. године, преподне, сахрањена на Палилулском гробљу 18. септембра 1915. године, свештеник Михаило Јаковљевић

Рб. 669, **Коста Клондер**, трговац, из Крагујевца, стар 40 година, ожењен, погинуо у Крагујевцу од бомбе са аероплана аустријског 18. септембра 1915. год. Сахрањен на Гробљу крагујевачком 19. септембра 1915. године, рођен у Маћедонији, свештеник Михаило Јаковљевић парох крагујевачки .

Уз борбу против непријатеља на фронту, велики проблем за Србију представљала је епидемија пегавог тифуса која је захватила обе зараћене стране и немилице односила животе како војника тако и цивила.¹⁸ Епидемија је тешко погодила Крагујевац у који се сливао највећи број оболелих. У њему се налазила Окружна и Војна болница које нису биле довољне да се прихвате сви оболели. Због тога су изграђене привремене Војне болнице и Прва резервна војна болница за пегавца у касарнама XI и XII пешадијског пука. За смештај болесника коришћене су и школе, хотели, кафане па и Бојацића млин.¹⁹ Најпризнатији српски лекари и хирурзи, као и бројне стране мисије (савезничко медицинско особље) чинили су све, не штедећи себе и сопствене животе да зауставе епидемију. И сами изложени инфекцији, многи од њих су положили животе заједно са својим пацијентима и српским народом²⁰. У Србији је од пегавог тифуса умрло 135 000 људи од августа 1914. до маја 1915. године. У Крагујевачким болницама преминуло је 3 376 оболелих.²¹

¹⁸ Милан Вујичић , наведено дело , 37

¹⁹ Група Аутора , *Крагујевачки Лексикон* , Београд 2013 ,131

²⁰ исто ,131

²¹ исто 131

Нова Црква

Сачувала је 63 уписа преминулих од тифуса, тј. 7 уписа војних обвезника.

Рб. 91, **Александар Мисирлић**, лекар Општине крагујевачке, санитарски капетан I класе, стар 34 године, ожењен, у браку 5 година, рођен у Пироту, умро у Горњем Милановцу 30. Јануара 1915. године, по поноћи, од пегавог тифуса, сахрањен 31. јануара 1915. године у Г. Милановцу, опевао га прота Рудничког округа Љуб.Т.Поповић, заведен по спису проте Рудничког округа од 29. V 1915. године.

Рб. 120, **Коста Петровић**, редов 1. чете, 3. батаљона, X пука III позива, пушкар из Г.Милановца, 54 године стар, ожењен, умро 9. фебруара 1915. године од пегавог тифуса у Крагујевачкој окружној болници, рођен у Сврачковцу, Таковски срез, Руднички округ .

Рб. 154, **Др Илија Коловић**, окружни физикус из Крагујевца и резервни санитарски мајор, управник IV резервне болнице у Крагујевцу, стар 62 године, ожењен, умро од пегавог тифуса 18. фебруара 1915. године, по поноћи, сахрањен 19. фебруара 1915. године на Крагујевачком гробљу, рођен у Самаилама, Чачански округ, свештеник Д. Стевановић .

Рб. 346, **Миодраг Костић**, редов из Крагујевца, умро од пегавог тифуса у Штипској окружној болници 8. априла 1915. године, сахрањен на Штипском војничком гробљу, акт војног свештеника из Штипа бр. 690 од 4. маја 1915. год.

Рб. 373, **Богољуб Милосављевић**, регрут из Петровца, 20 година стар, нежења умро од тифуса 27. маја 1915. Сахрањен на Петровачком гробљу 28. маја 1915.године, свештеник Илија Павловић .

Рб. 400, **Ненад Илић**, наредник болничке чете Шумадијске дивизије III позива из Крагујевца, умро у Ужицу од пегавца 16 . марта 1915. године, уписан по акту начелника Гружанског среза бр. 316 од 11. VI 1915. Године.

Рб. 443, **Димитрије М. Јездић**, артиљеријски капетан I класе, стар 33 године, ожењен, рођен у Београду, живео у Крагујевцу, умро у селу Бајевац, Тамнавски срез 16. јула 1915. од трбушног тифуса, сахрањен 19. јула 1915. године.

Стара Црква

Уписано је 89 лица преминулих од тифуса, 5 уписа војних обвезника

Рб. 99, **Бора К. Радисављевић**, лекар из Смедерева, управник VII резервне болнице, рођен у Београду, живео у Смедереву, ожењен, стар 40 година. Умро од пегавог тифуса у Крагујевцу 24. јануара 1915. године, сахрањен на Варошком гробљу 25. јануара 1915. године, свештеник Илија Павловић.

Рб. 384, **Милутин Савић**, пешадијски капетан II класе, кожар из Крагујевца, стар 29 година, нежењен, умро 22. марта 1915. у Крагујевцу од пегавца, сахрањен на Крагујевачком гробљу 23. марта 1915. године, свештеник Илија Павловић, уписан на основу акта I резервне болнице бр 4168.

Рб. 431, **Радисав Мојсиловић**, срески шумар, каплар болничар допунског пука II позива из Крагујевца, стар 39 година, ожењен, умро од пегавог тифуса у I резервној болници у Крагујевцу 10. априла 1915. Сахрањен 11. априла 1915. године. Рођен у Рамаћи, Гружански срез, свештеник Михаило Јаковљевић.

Рб. 620, **Драгомир Јовановић**, редов – регрут 5. чете 2. батаљона XI пука из Крагујевца, умро од трбушног тифуса у Приштини 12. фебруара 1915. Сахрањен 13. фебруара 1915. године на Војничком гробљу у Приштини, протоколисао Мих. Јаковљевић парох крагујевачки, по наредби проте Крагујевачког округа бр. 424 од 22. VII 1915. године.

Рб. 621, **Живојин Вујичић**, редов-регрут 5. чете 2. батаљона XI пука из Крагујевца, умро у Приштини од трбушног тифуса 20. фебруара 1915. Сахрањен на Војничком гробљу 21. фебруара 1915. године, протоколисао (исто као бр 620).

Нова Црква

Рб.11, **Драгутин Томић**, судија Градског пожаревачког суда, поднаредник Шумадијске дивизије I позива, стар 37 година, ожењен, умро у Крагујевцу у Окружној болници 7. јануара 1915. Сахрањен на Крагујевачком гробљу 8. јануара 1915. године.

Рб. 18, **Боривоје Јанчић**, артиљеријски мајор из Крагујевца, стар 37 година, ожењен, рођен у Зајечару, умро у Окружној болници од крволиптања у мозак 9. јануара 1915. Сахрањен на Крагујевачком гробљу 10. јануара 1915. године .

Рб. 71, **Драгомир Димитријевић**, трговац из Д. Милановца, коморција XIII пука, II позива Тимочке дивизије, умро у Крагујевцу од запаљења плућа 26. јануара 1915. Године. Стар 29 година, ожењен, сахрањен на Крагујевачком гробљу, 27. јануара 1915. године.

Рб. 136, **Михаило Дабић**, служитељ Општине крагујевачке, 19 година стар, нежењен, из Крагујевца, погинуо при хватању војних бегунаца, сахрањен на Крагујевачком гробљу 13. фебруара 1915. године. Рођен у Београду, од оца Трифуна и мајке Милке из Београда.

Рб. 201, **Љубомир Станковић** из Лапова, рањен у десну ногу и црвени ветар, умро у Крагујевачкој окружној болници 1. Марта 1915. године . Сахрањен на Војничком гробљу .

Рб. 238, **Гојко Бошковић**, поднаредник железничке чете из Крагујевца, стар 20 година, умро 8. марта 1915. године у IV резервној болници у Нишу. Уписан по акту IV резервне војне болнице нишке бр. 3237/1915.

Рб. 239, **Милинко, син Весе Васиљевић**, ђак IV разреда гимназије, 15 година стар, погинуо од експлозије гранате 11. марта 1915. Године. Сахрањен на Маинићком гробљу 12. марта 1915. године.

Рб. 264, **Милоје Бабић**, земљорадник из Десимировца, 33 године стар, умро у Десимировцу од ране задобијене у рату 23. марта 1915. Сахрањен на Десимировачком гробљу 24. марта 1915. године, свештеник Илија Павловић.

Рб. 268, **Бранивоје Павловић**, машин-бравар из Ниша, редов 3. чете 2. батаљона XVI пешадијског пука I позива, умро у Крагујевцу 24. марта 1915. од туберкулозе, 23 године стар. Сахрањен на Крагујевачком гробљу 25. марта 1915. године.

Рб. 312, **Михаило Петковић** из Јовановца, погинуо 11. априла 1915. године, 33 године стар, донесен са фронта и на захтев породице опеван у Јовановцу 19. априла 1915. године.

Рб. 545, **Марко Ђекић**, земљорадник из Десимировца, октобра 1915. погинуо у српско-аустријском рату, сахрањен у Десимировцу, 26 година стар, нежења.

Стара Црква

Рб. 514, **Никола Марковић**, земљорадник из Белошевца, стар 33 године, ожењен, умро у Крагујевцу од ране добивене у рату 15. маја 1915. Године. Сахрањен у Белошевцу 16. маја 1915. године, свештеник Дим. Стевановић.

Рб. 600, **Светозар Стевановић**, општински маркирач, обвезник 3 чете 4 батаљона XI пука II позива, ожењен, стар 35 година, умро у Крагујевцу од туберкулозе 15. јула 1915. године, сахрањен 16. јула 1915. године на Крагујевачком гробљу, свештеник Илија Павловић.

Рб. 619, **Бранислав Марковић**, редов -регрут 5. чете I батаљона Шумадијске дивизије умро у Приштини 19. априла 1915. године, од запалења плућа сахрањен на Војничком гробљу 20. априла 1915. године. Апостол Павловић парох Цркве Грошничке извршио опело, протоколисао Мих. Јаковљевић парох крагујевачки по наредби проте Округа крагујевачког бр. 424 од 22. VII 1915. године.

У Старој и Новој цркви укупан број уписаних у 1915. години је 1304, од тога 152 преминуло је од пегавог тифуса, 26 војних обвезника и 8 цивила страдалих од бомби бачених из непријатељских авиона .

Суочена са великим губитцима, недостатком у снабдевању (опреми, оружју, муницији, храни), исцрпљена и десеткована тек заустављеном епидемијом, а условљавана и запостављана од појединих савезника, српска влада је морала да донесе одлуку о постепеном повлачењу ка југу.²² Добро припремљена немачко-аустријска офанзива почела је 6. октобра (22 септембра по старом календару) 1915. године. У исто време Бугарска је објавила Србији рат.²³ Ослоњена само на себе, а нападана из више праваца, српска војска је константно пружала задивљујући отпор, далеко надмоћнијем непријатељу²⁴. Маршал

²² Саво Скоко , Петар Опачић , наведено дело , 479/483

²³ Војвода Живојин Мишић , наведено дело , 338, 339

²⁴ Исто , 339

Мекензен је покушао да у рејону Крагујевца опколи и уништи главнину српске војске, али у томе није успео²⁵.

Врховна команда била је принуђена да заједно са војском напусти Крагујевац 11. октобра 1915. године. Евакуација града заједно са становништвом завршена је 20. октобра 1915. године²⁶. Донета је одлука да се војска повуче на обале Албаније, одакле ће је евакуисати савезници у Грчку. Тамо ће се реорганизовати, опремити, извршити попуње и вратити у борбу.²⁷

Из Србије су се повукли Суверен земље, Народна скупштина, Влада, Дипломатски кор, Војска и велики број избеглица. Са војском је преко Албаније кренуо велики број цивила, већи број политичких првака, универзитетских професора, свештеника²⁸. Повлачење преко Албаније остало је у српској традицији запамћено као Голгота Србије²⁹.

Уласком аустријске војске 2. новембра 1915. године у Крагујевац и заузимањем јавних зграда и установа од стране немачких јединица отпочела је окупација 1915-1918. године³⁰. О томе нам сведоче два специфична уписа Књиге умрлих Старе Цркве;

Рб.687, **Август Клапер**, рентијер из Крагујевца, римокатоличке вере, стар 67 година, ожењен, рођен у Вајсвасеру у Шлезии, житељ крагујевачки, погинуо при предаји вароши од пушчаног зрна 19. октобра 1915. после подне. Сахрањен на Крагујевачком гробљу 20. октобра 1915. године, парох Михаило Јаковљевић.

Рб.700, **Светислав Милојковић**, ђак гимназије из Јагодине, стар 16 година, умро у Крагујевцу од убоја, ударац од стране аустријског војника при спровођу избеглица 22. новембра пре подне. сахрањен 23. новембра 1915. године. на Палилулском гробљу.

²⁵ Исидор Ђуковић, нд, 19

²⁶ Група Аутора, *Крагујевачки Лексикон*, стр 341

²⁷ Милорад В. Петровић, нд, 36

²⁸ Исидор Ђуковић, нд, 23

²⁹ Устаљени назив за повлачење српске војске и цивила преко Албаније. *Повлачење је вршено у децембру 1915 преко високог планинског земљишта, по уским стазама покривеним снегом и ледом. На правцима повлачења није било објеката у којима би се могло одморити, заштитити од хладноће и огрејати. Војници су стално умирали од глади премора и хладноће. Поред тога банде пљачкаша су масовно сачекивале српске војнике да се одвоје и застану од колоне да би их убијали и опљачкали. За колонама војника масовно су остајали лешеви војника и избеглица. Био је то марш смрти, не запамћен у историји европских народа. Губици српске војске при повлачењу од зиме, глади, изнемоглости, промрзлости и арнаутских убистава износи преко 80 000 војника и 160 000 избеглица. па ипак тај подухват и жртва српског народа није довољно изучен и нити је у историји нашао заслужено место*, Исидор Ђуковић, нд, 23-25

³⁰ Група Аутора, *Крагујевачки лексикон*, стр 296

У току окупације 1915. до 1918. године, матична евиденција цркава крагујевачких уредно је вођена, међутим, уписи се искључиво односе на цивилно становништво. Обзиром да су се Влада, државно руководство и војска повукли преко Албаније, а да је са њима кренуо и велики број цивила, мушке популације, уписи у књигама умрлих се углавном односе на жене, нејач, старе, изнемогле и болесне.

1916. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква: 267 уписа (жене, деца, стари, изнемогли, ниједан упис војника погинулих или преминулих од последица рањавања на фронту и ратних дејстава).

Храм Сошествија Светог Духа-Стара Црква: 216 (на основу именског регистра) Евиденција у Матичној књизи умрлих Старе Цркве рб. 1412 од 1914-1920.године, уредно је вођен до 18. фебруара 1916. године упис рб. 20, када је прекинут. Са вођењем евиденције у Матичној књизи настављено је 31. октобра 1918.године, уписом рб 223 па на даље.

Период између фебруара 1916. и октобра 1918. године вођен је у Малом протоколу Старе цркве, о чему сведоче именски регистри за тај период. Нажалост Мали протокол није сачуван и не налази се у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу, па ти подаци нису доступни .

Ипак, број људи који је уписан именом и презименом а који су преминули у том периоду сачуван је у именском регистру умрлих Старе Цркве књ. бр. 1417 за период од 1886. до 1922. године, који се чува у Историјском архиву у Крагујевцу. Сачуван је број и имена преминулих, али не и узрок околности и ближи подаци у вези њихове смрти .

Укупан број уписаних у протоколе умрлих Старе и Нове цркве за 1916. годину је 483 лица.

1917. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква: 246 уписа, (попут претходне године, искључиво жене, стари и болесни, повећан број смртности деце и нејачи)

Храм Сошествија Светог Духа Стара Црква: 246 уписа (на основу именског регистра).

Укупан број уписаних у протоколе Старе и Нове Цркве за 1917. годину је 492 уписа.

1918. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква: 363 уписа; Од октобра до почетка новембра имамо 37 преминулих од Шпанске грознице

Храм Сошествија Светог Духа-Стара Црква: 354 уписа; До редног броја 223 уписи су на основу именског регистра, од тог броја настављају се уписи у протоколу. У периоду од октобра до новембра 67 умрлих од Шпанске грознице.

Укупан број уписаних у протоколе Старе и Нове Цркве за 1918. годину је 717 уписа, 104 уписа Шпанске грознице.

Доласком на албанску обалу била је окончана тек прва етапа страдања српске војске. Српски посланици извештавали су о тешком стању војске која је исцрпљена, промрзла и изгладнела исчекивала савезнички транспорт са обала Албаније. Коначно је уследила евакуација (на изричиту иницијативу руског Цара Николаја, упућену савезницима), један део био је пребачен у Бизерту, а већина српских војника пребачено је на Крф. Након опоравка и реорганизације (непуних 6 месеци), уследило је пребацивање српских јединица на Солунски фронт³¹.

Солунски фронт је био поприште сукоба војних сила Антанте и војске Централних сила у периоду октобар 1915. до октобра 1918. године који се простирао на неколико стотина километара од Орфанског залива на истоку, преко грчке и албанске територије до Јонског мора, под француском командом³².

Прве српске јединице стигле су на фронт у Солун већ у мају, док је главница снага пристигла у периоду од јуна до августа 1916. године³³.

Солунски фронт је остао прилично пасиван упркос локалним акцијама (Кајмакчаланска битка, заузимање Битоља од стране српске војске, акције на Ветернику 1917. године) све до велике савезничке офанзиве 1918. године у којој је српска војска одиграла главну улогу, а која је резултирала капитулацијом Бугарске и ослобођењем Србије. Пробој солунског фронта отпочео је 14/15 септембра 1918. године на линији Сушица-Соко на одсеку II српске армије, битка код Доброг Поља.

³¹ Саво Скоко, Петар Опачић, нд, 528, 529

³² Време бр 1186 26. септембар 2013, 95 година од пробоја Солунског фронта, Тријумф тврдих на муци, Милан Милошевић документациони центар Времена.

³³ Војвода Живојин Мишић, нд, 354

Следећег дана, савезници су покренули офанзиву дуж целих својих линија. Српска војска је незаустављиво грабила према отаџбини, Србија је ослобођена током новембра 1918. године (војска је ушла у Београд 1. новембра)³⁴.

Крагујевац је ослобођен 27. октобра 1918. године, уласком I батаљона 6. пука Дринске дивизије под командом пуковника Стевана Радовановића. Крагујевачки ратници из XI пешадијског пука „Карађорђе“ под командом пуковника Војислава Томића вратили су се у град 20. новембра 1918. на скверу Код крста народ их је дочекао цвећем и даровима³⁵.

По ослобођењу у граду се успоставља градска управа и нормализује живот. Наставља се са вођењем црквених књига-протокола, а бројни уписи из претходних година бивају унети у 1919. години, на основу аката пуковских и четних свештеника.

³⁴ Милорад В. Петровић, *Трновит Пут Србије 1914 – 1918, Солунска Офанзива 1918*, Београд 1974, 326,327

³⁵ Група аутора, *Крагујевачки Лексикон*, Београд 2013, 305,306

1919. година

Храм Успења Пресвете Богородице-Нова Црква: 258 уписа:

- 2 уписа 1915. године
- 16 уписа 1916. године
- 5 уписа 1917. године
- 12 уписа 1918. године
- 35 уписа учесника рата страдалих од 1915. до 1918. године .

Храм Сошествија Светог Духа -Стара Црква : 237 уписа:

- 3 уписа 1915. година
- 15 уписа 1916. година
- 4 уписа 1917. година
- 5 уписа 1918. година

28 уписа учесника рата страдалих од 1915. до 1918. године.

Нова Црква

Рб.133, **Драгомир Ристић** из Петровца, редов 1. чете 3. батаљона I прекобр. умро у I пољској болници комбиноване дивизије 9. јануара 1915. године од пегавца, сахрањен у Шаторњи 10. јануара 1915. године .

Рб.34, **Чедомир Мардаковић** из Крагујевца, редов 1. чете, I батаљона, I прекобр, умро од ране у главу на Вршкој Чуки 8. октобра 1915. године, сахрањен код Мале Чуке, 9.октобра 1915. године.

Рб.40, **Светолик Милојковић** из Крагујевца, поднаредник, погинуо на Ветернику 13. августа 1916, где је и сахрањен 14. августа 1916.године, уписао Новица Павловић, пуковски свештеник

Чим је српска војска доспела на солунско ратиште, током августа месеца 1916. године посела је грчко-српску граничну линију од реке Вардара до Преспанског језера, и централни део на линији Кожух-Ветерник-Добро Поље. Борбени додир са непријатељем је успостављен на високој планинској вододелници Кожуф-Нице-Кајмакчалан. Српски положаји су се ослањали на планинске врхове од 1.000 до 1.900 м надморске висине, а над њима су доминирали немачки и бугарски положаји. Српска војска је у огорченим борбама пробила бугарски фронт код Горничева. Најтеже борбе уз велике губитке вођене су за Кајмакчалан који је након 19 дана проливања крви освојен³⁶. Српска војска ушла је у Битољ и пробила непријатељску линију 40 км на север, доказавши своју великим прегнућем стечену вредност и славу. За српске војнике Кајмакчалан и Битољ представљали су капију слободе и први корак ка отаџбини³⁷.

Рб.41, **Миодраг Миливојевић**, редов 1. чете 3. батаљона XI пука, стрељан као издајник 9. XII 1916 . године.

Рб. 45, **Василије М. Симић** из Крагујевца, поднаредник штаба артиљеријског брдског пука, умро у Солуну од маларије 22. VII 1916, сахрањен у Солуну 23. VII 1916. године , игуман Методије .

Рб. 46, **Чедомир М. Обрадовић** из Крагујевца, каплар штаба брдског артиљеријског пука, умро у Солуну 29. VII 1916, сахрањен у Солуну 30. VII 1916. године, игуман Методије.

Рб. 47, **Младен Јер. Симић**, редов 5 батерије брдске, III Тимочке дивизије, умро од маларије 23.VII 1916. Сахрањен 24. VII 1916. године, на гробљу Костурјан, рођен у Крагујевцу.

Након пребацивања војске са Крфа на Солунски фронт, током 150 километара дугог марша ка фронту у јуну 1916. године, кроз мочварни део солунске равнице, па и по доласку на фронт, здравствено стање тек опорављених српских војника нагло се погоршало, војници су почели масовно да оболевају од маларије.³⁸

³⁶ Исидор Ђуковић , нд 27,28

³⁷ Милан Милошевић и документациони центар листа Време , *95 година од Пробоја Солунског фронта Тријумф тврдох на муци* , Време бр. 1186 26. септембар 2013 Београд

³⁸ Милан Милошевић и документациони центар листа Време , *95 година од Пробоја Солунског фронта Тријумф тврдох на муци* , Време бр. 1186 26. септембар 2013 Београд

Рб. 49, **Борисав Зекавица**, редов телеграфског одељења, умро у Вертекопу, у II завојишту III. Дивизије од трбушног тифуса 18. VII 1916, сахрањен 19. VII 1916. године.

Рб. 53, **Алекса Ђорђевић** из Крагујевца, редов полу-батаљона, умро у I пољској хируршкој болници 13. XI 1916. од мине, сахрањен у Драгомнцу 14. XI 1916. године.

Рб. 58, **Богољуб Мијајловић** из Петровца, редов бојне коморе, погинуо на Бохову 1. XI 1916. Сахрањен на Бохову 2. XI 1916. године.

Рб. 59, **Илија Арсенијевић** из Јовановца, поднаредник 2. чете 3. батаљона XI пука, у Драчу умро од изнемоглости 23. I 1916. Сахрањен у Драчу 24. I 1916.

Рб. 63, **Алексије Ђ. Стевановић** из Десимировца, редов 4. чете 1. батаљона XI пука, подлегао ранама на Соколу 30. IX 1916. Сахрањен 1. X 1916. године, гробље Флока .

Рб. 64, **Велимир Н. Радосављевић** из Десимировца, редов 4. брдске батерије, умро од болести у Седесу 6. VIII 1916. Сахрањен на гробљу у Седесу 7. VIII 1916. године.

Рб. 66, **Спасоје Радосављевић** из Петровца, редов, умро од болести у IV француској болници 15. VII 1916. Сахрањен у Солуну на Француском гробљу 16. VII 1916. године .

Рб. 67, **Адам П. Јабланчић** из Петровца, капалар, умро од болести у болници Сиди Абдалах 14. XI 1916 . Сахрањен у Сиди Абдалаху 15. XI 1916 . године.

Српске трупе које су савезници пребацили на обале Африке, хоспитализоване су и збринуте у болницама и прихватним центрима. У периоду од 1915. године, исцрпњени, изгладнели, промрзли, израђавани српски војници изложени и болестима, маларији и тифусу масовно су умирали у Тунису, Алжиру, Бизерти, Константину, Феривалу Сиди Абдалаху.³⁹

Рб. 69, **Станимир Антонијевић** из Петровца, редов резервних трупа 1 чете, умро од тифуса у Каваји 7. I 1916. Сахрањен 8. I 1916. године у Каваји.

Рб. 70, **Мирослав М. Лукић** из Крагујевца, редов 2. чете 3. батаљона XII пука погинуо на Ветернику 8. VIII 1916. Сахрањен на Ветернику 9. VIII 1916. год.

Рб. 135, **Велимир Н. Радосављевић**, редов IV брдске батерије III. Дивизије, умро од болести у Седесу 6. августа 1916. Сахрањен у Седесу 7. августа 1916.

³⁹ Политика Културни додаток , 07.11. 2009. Београд , Нада Петровић , *Срби у Тунису живи и мртви*

Српска војска је у 1917. години водила рововски рат који је нерадо прихватала. Она је желела што пре у Србију. Савезнички комадант генерал Сарај, прихватио је иницијативу и притисак Српске врховне команде, па је Шумадијска дивизија покренула офанзиву на положају Ветерник-Обла Чука, заузевши положај Котка. Ипак, пробој није успео, па је дошло до смене на врху командног ланца савезничких снага, што ће одложити опсежније офанзиве све до коначног пробоја 1918. године под француским генералом Д'Епереом.⁴⁰

Рб. 42, **Раде Радоњић** из Крагујевца, редов-држв. пушкар, умро од болести у 37. енглеској болници „Вертекоп“, 25 IX 1917. Сахрањен 26. IX 1917. године, свештеник Ник. Недељковић.

Рб. 48, **Антоније Мил. Тодоровић** из Крагујевца, редов коморција брдског пука умро у I пољској хируршкој болници 16. IX 1917. убио га коњ, сахрањен 17. IX 1917. године на гробљу у Драгоманцима.

Рб. 52, **Павле Сајферт** из Крагујевца, наредник пољског батаљона, умро у 36. Енглеској болници 2. XI 1917. од маларије, сахрањен 3. XI 1917. године на гробљу Вертекоп.

Рб. 60, **Милутун Милуновић** из Јовановца, поднаредник 4. чете 3. батаљона XI пука, погинуо на Ветернику 7. VII 1917. Сахрањен на Ветернику, 8. VII 1917. године.

Рб. 61, **Светолик Николић** из Јовановца, каплар 3. чете 3. Батаљона XI пука погинуо на Ветернику 7. VIII 1917. Сахрањен на Бохову 8. VIII 1917. године.

Одлука о пробоју Солунског фронта донета је јула месеца 1918. године у Паризу. За пробој је одређена II Српска армија, ојачана 17. и 122. француском дивизијом. Пробој је планиран на одсеку од Камена до Сокола, на помоћном правцу од реке Сушице до Камена. На помоћном правцу положај за напад од Ветерника-Кукуруза до Шлема запосела је Шумадијска дивизија.

Напад је отпочео у ноћи 14/15 септембра, артиљеријска припрема пробоја је извршена по плану, као и напад пешадије. Српски војници су у пробоју дали све од себе јер је од успеха пробоја зависио њихов повратак у Србију. Српски војници су јурили без предаха и одмора дању и ноћу. Када је српска војска продрла 50 км у дубину, њени савезници су још увек били на полазним позицијама. Бугари и Немци су зауставили Грке и Енглеze, све је зависило од српске војске, врховна команда је на своју иницијативу наставила офанзиву, учинивши солунски продор прворазредним и пресудним за коначан исход рата.⁴¹ Тачно 45 дана од почетка пробоја 1. новембра 1918. године Војвода Петар

⁴⁰ Исидор Ђуковић, нд 28

⁴¹ Исто, 29,30

Бојовић на челу Дунавске дивизије ушао је у Београд. Пробој солунског фронта довео је до коначне победе Србије и њених савезника и окончања Великог Рата.⁴²

Рб. 43, **Драгољуб Цветановић** из Крагујевца, редов 1. чете 2. батаљона XI пука умро у I завојшту Шумадијске дивизије од ране у трбух 22. I 1918. године, сахрањен на Суботском гробљу 23. I 1918. године, свештеник Душан Поповић.

Рб. 44, **Јован Бранковић** из Крагујевца, поднаредник 2. чете 3. батаљона XI пука, погинуо на Ветернику 2. IX 1918. Сахрањен на Ветернику 2. IX 1918 године, свештеник Новица Павловић .

Рб. 50, **Боривоје В. Милетић** из Крагујевца, каплар пекарске чете, умро у 36. енглеској болници 13. I 1918. од ране, сахрањен на гробљу Вертекоп 14. I 1918. године.

Рб. 51, **Живојин Деспотовић** из Крагујевца, наредник војне музике, умро од катара плућа 5. I 1918. у I завојшту Шумадијске дивизије, сахрањен 6. I 1918. године на Суботском гробљу.

Рб. 54, **Младен Буљурић** из Крагујевца, коморција III позива, умро у чачанској болници од едема плућа 8. XI 1918. Сахрањен у Чачку 9. XI 1918. године.

Рб. 55, **Огњан Стојковић** из Крагујевца, редов покретне артиљеријске радионице, умро у II завојшту ? дивизије од маларије 21. X 1918. сахрањен у Приштини 22. X 1918. године.

Рб. 56, **Миодраг К. Милосављевић** из Крагујевца, поручник ађутант, погинуо на Ветернику 2. IX 1918. Сахрањен на Суботском гробљу 3. IX 1918. год.

Рб. 57, **Милош Димитријевић** редов 2. чете 3. батаљона XI пука, не зна се...

Рб. 62, **Илија Милосављевић** из Петровца, редов 1. чете 3. батаљона XI пука умро од болести у 37. енглеској болници 8. IV 1918. Сахрањен на гробљу Вертекоп 9 IV 1918. године.

Рб. 65, **Драгомир Јовановић** из Десимиrowца, редов I пољске батерије, умро од катара плућа 31. X 1918. у Чачанској болници, сахрањен на гробљу у Чачку 1.XI 1918. године.

Рб. 68, **Гвозден Ј. Аксентијевић** из Јовановца, наредник III артиљеријске муни.колоне, умро од маларије у 37. енглеској болници 1. IX 1918. сахрањен на гробљу Вертекоп 2. IX 1918. године.

⁴² Исто , 30

Рб. 35, **Миливоје Маринковић** из Наталинаца, обвезник III позива XI пешадијског пука, стар 55 година, умро у Крагујевачкој окружној болници од пегавог тифуса 25. фебруара 1919. Године. Сахрањен на Крагујевачком гробљу.

Рб. 363, **Драгослав, син Марка Микчевић**, машинисте из Београда, стар 12 година, погинуо у атару Крагујевачке општине од експлозије бомбе у 4 h по подне 31. децембра 1919. године, сахрањен 1. јануара 1919. године на Крагујевачком гробљу, свештеник Радован Димитријевић.

Рб. 144, **Радомир Марковић** тежак из Голобока, Јасенички срез, Смедеревски округ, 13 година стар, преминуо у Крагујевачкој окружној болници 1/14 јула 1919. године, од повреда од експлозије гранате.

Стара Црква

Рб. 47, **Василије Симић** из Крагујевца, редов 3. чете 4. батаљона X пука, погинуо 7. новембра 1915. на Каменитом Вису на Бежевцу, сахрањен на положају 7. новембра 1915. године, свештеник Милутин Настасијевић.

Рб. 128, **Драгољуб Милосављевић** из Сабанте, редов 4. чете 1. батаљона V прекобројног пука, умро од тифуса 30. I 1915. Сахрањен у Сопоту 31. I 1915. године, свештеник А. Љ. Исаковић.

Рб. 226, **Миладин Вујановић** из Опорнице, војник, умро у Скадру 16. децембра 1915. Сахрањен на Скадарском гробљу 17. децембра 1915. Свештеник Ђорђе Цветковић, уписан на основу акта Мин. војног бр. службено од 16. 10. 1919.

Рб. 35, **Драгољуб Миловановић** из Јабучја, редов 1. чете 1. батаљона XI пука погинуо на Ветернику 10. августа 1916. Сахрањен на Ветернику 11. августа 1916. године, свештеник Нов. Павловић.

Рб. 36, **Милан Милосављевић** из Јабучја, редов 2. чете 3. батаљона XI пука погинуо на Ветернику 10. августа 1916. Сахрањен на Ветернику 11. августа 1916. године, свештеник Нов. Павловић.

Рб. 37, **Антоније М. Симић** из Мечковца, редов 3. брдске батерије, умро од маларије у Бице Мали 14. августа 1916, где је и сахрањен 15. августа 1916. године, свештеник Бран. Коруновић .

Рб. 39, **Петар Ђоковић** из Ждраљице-Трмбас, редов 2. чете 2. батаљона XI пука, умро од ентеритиса 10. марта 1916. у Мезонги, где је и сахрањен 11. марта 1916. године, свештеник Лазар Поповић.

Рб. 43, **Аранђел Пешић** из Букуровца, редов 4. чете 3. батаљона XII пука, погинуо на Ветернику 8. августа 1916. Сахрањен на Ветернику 9. августа 1916. године, свештеник Светозар П. Ивошевић.

Рб. 44, **Милутин Јовић** из Д. Сабанте, редов 2. чете 1. батаљона XIX пука преминуо од ране у III завојишту Шумадијске дивизије 30. септембра 1916. сахрањен у Бице Мали 1. октобра 1916. године, свештеник Светозар Богдановић.

Рб. 46, **Миодраг Поповић** из Крагујевца, поднаредник 1. чете 3. батаљона X пука, погинуо у Кукурузишту 8. августа 1916. Сахрањен на Суботском гробљу 9. августа 1916. године, свештеник Милутин Настасијевић.

Рб. 49, **Велимир Марковић** из Крагујевца, редов 1. чете 1. батаљона XI пука погинуо на Ветернику 11. августа 1916. Сахрањен на Ветернику 12. августа 1916. године, свештеник Новица Павловић.

Рб. 50, **Настас Радојевић** из Крагујевца, поднаредник 2. чете 3. батаљона XI пука, погинуо на Ветернику 27. септембра 1916. Сахрањен на Ветернику 28. септембра 1916. године, свештеник Новица Павловић.

Рб. 51, **Божидар Стефановић** из Крагујевца, редов 3. чете 2. батаљона XI пука преминуо од ране у III завојишту Шумадијске дивизије 5. децембра 1916. у Цакан Мали, сахрањен 6. децембра 1916. године на Бице Мали, свештеник Светозар Богдановић.

Рб. 53, **Михаило Симић** из Крагујевца, каплар 1. чете 2. батаљона XI пука, утопио се у Средоземном мору 30. јула 1916. године.

Рб. 54, **Милорад М. Грбовић** из Крагујевца, редов 2. чете 1. батаљона XII пука преминуо од ране у III завојишту Шумадијске дивизије 1. септембра 1916. Сахрањен у Бице Мали 2. септембра 1916. године, Јанићије Димитријевић, игуман.

Рб. 129, **Петар Петровић** из Белошевца, редов 3. чете 2. батаљона X пука, умро од ране 25. августа 1916. Сахрањен у Црњишеву 26. августа 1916. године, свештеник Милутин Настасијевић.

Уписани актом протојереја крагујевачког од 17/30 VI 1919 бр 114, бројеви 128, 129 и 130.

Рб.131, **Станисав М. Јанковић** из Крагујевца жандарм, поднаредник 21. пука профијант колоне, погинуо од непријатеља код Малка Нице 8. августа 1916. Сахрањен у Малка Нице 8. августа 1916. Рођен у Штипљу живео у Крагујевцу, свештеник Каранфил Јовановић.

Рб. 132, **Милорад Перовић** из Крагујевца, каплар 1. чете 3. батаљона XXI пука погинуо од непријатеља у селу Веље 31. октобра 1916. Сахрањен у Вељу 31. октобра 1916. године, свештеник Каранфил Јовановић.

рб. 131 и 132 уписани по акту бр 152 свештеника који је извршио опело .

Рб. 38, **Душан Радовановић** из Белошевца, редов 1. чете 3. батаљона XI пука погинуо на Ветернику 24. априла 1917. где је и сахрањен 25. априла 1917. године, свештеник Новица Павловић .

Рб. 40, **Добривоје Пауновић** из Букуровца, редов 4. чете 2. батаљона XI пука умро од болести у Сиди Абдалаху 10. јула 1917. Сахрањен на гробљу Ферифим 11. јула 1917. свештеник Михаило Поповић.

Сиди Абдалах малени градић поред залива Феривел у Тунису, у време прихватања српских војника, имао је болницу, касарну и фабрику оружја .⁴³

Рб.45, **Благоје Димитријевић** из Белошевца, IV одељење профијант колоне умро од болести у 37. енглеској болници 9. новембра 1917. сахрањен на гробљу Вертекоп 10. новембра 1917. године, свештеник Никола Недељковић.

Вертекоп, данас Скидра, место у северној Грчкој у коме су биле стациониране 36. и 37. енглеска пољска болница од 1917. године на једанаест километара пута Вертекоп-Тресина у захвату железничке пруге уског колосека. Управо на том правцу у сектору Суботско-Драгоманици-Вертекоп дејствовала је Шумадијска дивизија.⁴⁴

Рб.48, **Војислав Лазаревић** из Крагујевца, редов 2. чете 3. батаљона XI пука непознато, свештеник Новица Павловић.

Рб.52, **Михаило Ристић** из Крагујевца, поднаредник 1. чете 3. батаљона XI пука, погинуо на Ветернику 24. априла 1917. Сахрањен на Ветернику 25. априла 1917. године, свештеник Новица Павловић.

⁴³ Политика , Културни додатак 07.11.2009. Београд , Нада Петровић , Срби у Тунису живи и мртви

⁴⁴ Тадија Пејовић , Моје Успомене , доживљаји 1892 – 1919 , Београд 1978 ,67

Рб.41, **Милић Дамљановић** из Белошевца, поднаредник 2. чете 3. батаљона XI пука, умро од ране у Првој пољској хируршкој болници 23. јула 1918. сахрањен у Драгоманцима 24. јула 1918. године, свештеник Момчило А. Поповић.

*Прва српска пољска хируршка болница, формирана је уз прећутну сагласност Француза у јуну месецу 1916. године у месту Василика на Халкидикију која је у јесен исте године дислоцирана у село Драгоманци код Битоља где је остала до октобра 1918. године.*⁴⁵

Рб.42, **Лазар Ј. Тимотијевић** из Белошевца, наредник 2. чете 1. батаљона X пука, разбојнички убијен на Бетернику 13. августа 1918. год. Сахрањен 14. августа 1918. године на Ветернику, свештеник Нов. Поповић.

Рб.55, **Секула Теофиловић** из Крагујевца, редов 1. пољске батерије, преминуо у Чачанској болници, 2. новембра 1918. од катара плућа, сахрањен у Крагујевцу 3. новембра 1918. године, свештеник Милан П. Гавриловић.

Рб.56, **Др Спира Димитријевић** из Крагујевца, санитетски мајор, умро од тровања крви у Првој пољској хируршкој болници 9. марта 1918. Сахрањен у Водени 10. марта 1918. године, свештеник Момчило Поповић.

*У лето 1918. године на стабилизваном солунском фронту српска војска је имала 4 пољске хируршке болнице: болницу саобраћајног одељења Врховне команде у Солуну, две српско-енглеске болнице у Водени и Соровићу, и српско-руску пољску болницу у Соровићу.*⁴⁶

Рб.130, **Јован Ивановић** из Букуровца, редов шумадијског пука III позива, умро од запаљења плућа 11. X 1918. Сахрањен 12. X 1918. године у Чачку.

⁴⁵ Т. Д. Јовановић, *Рендгенска дијагностика у српском војном санитету од 1914 до 1918*, РАС 2009, 59

⁴⁶ Т. Д. Јовановић, нд 59

ЗАКЉУЧАК

Након четири године ратовања и разарања окончан је Велики рат мировном конференцијом у Паризу. Рат који је први у историји добио епитет Светски, у коме је учешће имало преко 70 милиона мобилисаних и добровољно укључених војника. Рат који је представљао сукоб технологије 20-ог века и тактике 19-ог века, који је донео примену савремених оружја и техничко-технолошких иновација у војној доктрини.

Начин на који је рат вођен - брутализација ратовања испољена свом силином на европском континенту, немилосрдно користећи сва средства (хемијски рат, бомбардовање цивилног становништва, геноцид) зарад коначне победе, са трагичним последицама и незапамћеним људским жртвама.

На мировним конференцијама Србија је заслужено заузела место међу победницима креирајући нову политику и стварајући нову државу. Пут до тог пиједестала поплочала је крвљу свог народа. Штета нанета земљи (разорени и опљчкани градови и села, рудно и дрвно богатство, инфраструктура, пољопривредна добра) била је огромна али надокнадива. Људске жртве које је поднела биле су непроцењиве, нешто од чега се Србија никад није опоравила. Према подацима мировне конференције у Паризу 1919. Србија је изгубила 1.247.435 људи, 28% целокупног становништва, али око 62% мушке популације. Ипак, бројке не говоре довољно. Не говоре да је то целокупни потенцијал једног народа, радно способно становништво од 18 до 55 година, да је жртвована и садашњост и будућност, од шестогодишњег дечака смрзнутог у гудурама Албаније који још није започео своју животну причу, преко сељака, трговца, радника, политичара, државника, професора и научника, нико није био поштеђен, о томе бројке не говоре.

Данас на 100 година од Великог рата, у сенци промена које је донела глобална политика и целокупни политички амбијент (не постоје државе настале одредбама Париске мировне конференције Чехословачка и Југославија) питамо се колико су утицале на виђење Првог светског рата и његово тумачење. (узроке, поводе и последице) Измењена стварност је покренула нова питања и активирала нове теме приликом анализирања прошлости. Да ли је историографија искористила на најбољи могући начин време у распону од 1914. до 2014. као и кључне вредности издвојене из архивске грађе унутар којих је тумачен највећи сукоб у дотадашњој историји човечанства.

Део тог наслеђа сачували су протоколи умрлих цркава крагујевачких, Храма Успенија Пресвете Богородице и Храма Сошествија Светог Духа као јединствен доказ времена и догађаја. Иако записи из протокола представљају само један делић слике о великом рату њихова анализа толико дубоко сеже у срж да су закључци непроцењиви. Они говоре о смрти али заправо о животу, у овом случају о појединцу – учеснику рата, његовом пореклу, имену, старости, брачном стању, занимању, четној и родовској припадности, времену и месту смрти и месту почивања. Ова микрослика уклопљена у одређени тренутак – догађај светских размера употпуњује и обезбеђује истинитост историјских тврдњи. Па ипак постоји бојазан да неће бити нових историјографских помака везано за српско учешће у Првом светском рату. Наша је дужност и обавеза, као људи од струке, да сачувамо макар постојеће од даљег пропадања а највише од незаинтересованости и заборављавања, од пасивног става и оправдања у економским и дневно - политичким трендовима.

Историјски Архив Шумадије Крагујевац чува протоколе цркава крагујевачких али и многих других са подручја Шумадијске Епархије. У свакој од њих, а која обухвата период Великог рата, постоје уписи о догађајима тог времена, то су најдрагоценији извори и културно – историјско благо које захтева пуну пажњу и бригу. Да не говоримо о односу друштва и нашој одговорности према прошлости, покушао сам кроз овај рад да поменем и сачувам име сваког појединца из протокола, страдалог у Великом рату. Даљим радом, истраживањем и публикавањем архивске грађе можемо спречити сену заборав да избрише успомену на наше претке, на њихово прегнуће и жртву зарад очувања нашег идентитета, будућности и српског постојања. На оне који своју крв нису проливали зарад политичких аспирација , зарад стварања нових империја , зарад демагогије великих и моћних , већ оних који овај рат нису тражили а на њега су били присиљени да би одбранили своје домове , своје порекло , своје богом дано право на живот и трајање , право на српско име . Помињући њихова имена они и даље живе. Макар им толико дугујемо.

